

Т.М.Сабельникова
Донецький університет

КОЛИСАНКИ ДОНЕЦЬКОГО ПРИАЗОВ'Я. СУЧАСНИЙ СТАН

В сучасному пісенному репертуарі Донецького Приазов'я важливе місце займають колискові пісні. Доказом цього є численні записи, що зберігаються в лабораторії по вивченню народознавства Південно-Східної України при Донецькому державному університеті, яка була відкрита в 1992р. д.ф.н. проф. С.В.Мишаничем. Записи ведуться на магнітофонні стрічки і відповідають найостаннішим науковим вимогам. Ми звертали увагу на пісні, записані в кількох варіантах, тобто ті, що вже вкорінились в місцевому репертуарі.

Щоб простежити рух пісенної традиції, були також використані давні записи колискових пісень в Донецькому Приазов'ї. В кінці ХІХст. кілька пісень записав Я.П.Новицький [6, с. 7-9]. В 20-х роках нашого ст. на замовлення Етнографічної комісії матеріали надсилали студенти Сталінського педтехнікуму. Серед них також є чимало колискових пісень. Вони зберігаються в рукописних фондах ІМФЕ [7, с. 124, 125], [8, с. 83-85]. Багато записів є серед матеріалів студентських фольклорних практик, що проводились в ДонДУ починаючи з кінця 60-х років.

Вперше в Донецькому Приазов'ї колискові пісні було записано ще в ХІХ ст. Я.Новицьким в с.Нескучному від няньки Марійки Литвинової [6, с. 7-9]. Три з них зовсім вийшли з ужитку і в наш час жодного разу не були записані. Одна пісня містить опис колиски:

Шовкові вервечки,
Мальовані бильця.

Зустрічається вона і серед записів 20-х років нашого століття [7, с.125]. Покоління носіїв, від яких робилися записи в наш час зазнало багато лиха. Це і голод, і війна, і розруха. Люди жили надзвичайно бідно. Тому подібний мотив зник з колискових пісень Донецького Приазов'я. На жаль, зникла з ужитку прекрасна пісня, в якій замість побутових речей виступають образи природи:

Люлі, люлі, мій синочку,
Справлю тобі колисочку.
Та й повію на кілочку.
Роса спаде, сонце підігріє,
Листочок упаде та й накриє.
Будуть пташки прилітати,
Щебетати, синочка буде забавляти.

Її було записано в 1929р. студентами Сталінського педтехнікуму [8, с. 85].

Ще одна пісня, що зустрічається серед записів Я.Новицького, також вийшла з ужитку через втрату зв'язку з реальністю:

Ой ну люлі, люлечки,
Займи, мої телічки.
На попову толоку,
Там травиці по боки.
Трава шумить, коник біжить,
Під коником козак лежить
Поцюканий, порубаний,
От соничка погорів,
От соничка погорів,
От вітерку почорнів.
А-а-а! [6, с. 8]

Вийшла з ужитку також відома пісня, в якій кіт закликається до роботи, вимести хату, сіни, качати дитячко [6, с. 9]. Але натомість з'явилися інші пісні, в яких котик займає центральне місце. Його дії і вчинки безпосередньо пов'язані з немовлям. "Присутність цього персонажа в сюжетах багатьох колісанок, – зазначає Г.В.Довженок, – пояснюється не лише близькістю цієї тварини до людини в щоденному побуті, а й тим, що в народних уявленнях, віруваннях, деяких апокрифічних легендах багатьох народів кіт завжди постає другом людини, здатним оберігати її від злих сил. І в колісанках він виступає не лише помічником матері – заколисує дитину, готує їй постіль, ловить мишку для розваги, – а й своєрідним оберегом" [3, с. 6]. Крім того, цей образ має і велике естетичне значення. Ця тварина дуже гарна, лагідна. Іноді кіт змальовується поруч з рослинами, що допомагає дитині відчувати себе в гармонії з природою, з навколишнім світом. Так, напр., в одній з пісень, поширених у наш час в Донецькому Приазов'ї, котика закликають не полохати дівочок, що в'ють віночок для дитини:

Із рутоньки, із м'ятоньки,
З хрещатого барвіночку,
З запашного васильочку.

З давніх-давен слов'яни поклонялись рослинному світу. Зазначаючи це, М.Костомаров у "Слов'янській міфології" зокрема говорить, що дерева і трави "имеют символическое применение к человеку" [4, с. 229]. Значення такого використання загубилось і в наш час подібні образи збагачують естетичний світ дитини. За допомогою пестливих слів створюється особлива емоційна атмосфера. Поширеною є пісня, в якій котика закликають не ходити по хаті і не будити дитяти. Закінчується вона такими рядками:

Ой на ката воркота,
На дитину дрімота.

Г.В.Довженок зазначає, що колискові пісні мають багато спільного із замовляннями і своїми витоками сягають глибини віків [3, с. 5]. Порівняймо процитовані рядки із рядками замовляння: “Тобі, дуб і березо, шуміть та густі, а рожденному, хрещеному рабу Божому Івану спать та рости” [11, с. 101].

Сучасні варіанти Донецького Приазов'я повністю повторюють текст варіанту, вміщеного у збірці “Дитячий фольклор” [2, с. 47]. Мабуть, це відбулося під впливом друкованої літератури. В 20-х роках були поширені інші варіанти цієї пісні [7, с. 125; 8, с. 84]. Іноді вони починались закликком до kota вимести сіни. Кінець же зовсім відмінний від сучасного. Після заклику не будити дитину йдуть рядки:

В нас дитина мала.
Вона спатоньки рада.

Або:

Дитя буде спати,
А я колихати.

Сучасний варіант досконаліший в естетичному плані, тому завдяки дитячій літературі він витіснив попередні і поширився в Донецькому Приазов'ї.

Вийшла з ужитку пісня, записана в 20-х роках, в якій котик ловить мишку для розваги дитини [8, с. 85]. Не співаються також пісні, в яких ображають котика, улюбленця малечі:

Баю, баю дитинка малесенька,
Геть піди ти, кот мурлика,
А я спечу калача
Та й медом примажу,
А котові дулю покажу [7, с. 124].

Або:

Ой ну коту сирашу,
Стовчи пшшнця на кашу,
Наваримо, Володю нагодуємо,
А тебе, котику, оддуємо [7, с. 125].

Подібні пісні не сприяють вихованню позитивних рис, а діють навпаки. Натомість з'являються інші твори, що мають позитивний виховний ефект. Головний персонаж цих пісень також котик або киця. Ці твори дають дитині перші уроки чесності та шанобливого ставлення до праці. Подібні пісні є “художнім втіленням однієї з найважливіших концепцій народного світогляду — неподільності добра й праці, краси й праці, чесності й праці” [3, с. 8]. Ця істина подається в простій зрозумілій для дитини формі за допомогою олюднення тварин, найхарактернішого прийому дитячого фольклору. Персонажі пісень викликають у дитини співпереживання й певну оцінку їхніх дій. Все це відбувається без нав'язливої дидактики.

Найчастіше котика б'ють за те, що він щось украв. Його повчають, що

не треба красти, а “треба робити, черевички шити, на базар носити”. Подібні мотиви зустрічаємо в записах І.Манжури [5, с. 299] та братів Бодянських [12, с. 171]. Сучасні варіанти Донецького Приазов'я ближчі до запису І.Манжури. Простежується лише незначна відмінність. У запису І.Манжури кіт украв квітку і його карає Галя, в сучасному варіанті – украв клубочок і його карає бабуся. Кінцеві рядки пісні в сучасних варіантах звучать по-різному. Одні наслідують запис І.Манжури, інші зовсім нові:

На базар носити,
На базарі продавати,
Бабці гроші давати.

Завдяки цим рядкам з'являється нова думка. Тут не лише засуджується крадіжка і вихваляється праця, а з'являється заклик слухати і поважати старших. Гроші треба давати бабці, бо вона найстарша і краще знає, як ними розпорядитись. Шанобливе ставлення до праці виховує й інша пісня:

Бити котика бити —
Не хоче котик робити.
Бити kota по хвосту,
Щоб нарубав хворосту.

Поведінка котика викликає осуд не лише тому, що він не хоче робити, а й тому, що заважає іншим:

Бити котика у спинку,
Щоб не будив дитинку.

Образ котика виглядає кумедно:

А котик про це як почув,
Та й в запічок дременув.

Це допомагає здійснити виховний вплив ненав'язливо, через посмішку. Дуже поширеним у колисанках є образ голубів, яких ласкаво називають “гулі”. Так само, як образ котика, киці, образ голубів виконує естетичну функцію. Крім того, голуб в народних уявленнях пов'язується із світлом та добром. Пригадаймо, що в Біблії Святий Дух являвся саме у вигляді голуба. Отже, ми можемо сміливо стверджувати, що голуб, як і кіт, є для дитини оберегом від всякого лиха. Прийом персоніфікації позбавляє образ голуба абстрактного звучання і робить його близьким і зрозумілим для дитини. Так, гулі завжди змальовуються у червоних чоботях. Центральне місце займають гулі в пісні “О гуліньки, гулі”. Вони

Сіли на воротах
У красних чоботях.

Мати просить їх не густі, щоб не будити діток. Подібна пісня “Ой ну люлі, люлі” була записана ще Я.Новицьким [6, с. 7].

В інших піснях гулі думають, чим нагодувати дитину, допомагаючи матері. Варіанти таких пісень були записані ще І.Манжурою [5, с. 299]. Також вони є серед матеріалів П.Чубинського [9, с. 19]. Початок майже

в усіх варіантах однаковий. Кінець, де перераховуються гостинці, дає великі можливості для імпровізації:

У І.Манжури:

А чи дульок, чи сливok,
Чи вишневих ягідок,
А чи кутьки з медочком,
А чи кашки з молочком,
Чи солодким яблучком?

У П.Чубинського:

Чи кашкою з молочком,
Чи бубличком та медком,
Чи солодким яблучком.

Запис 1929 р.,

Чи пряничком, чи медком,
Чи кашею з молоком,
Сметаною з пиріжком [8, с. 83-84].

Сучасні варіанти Донецького Приазов'я:

Чи бубличком, чи медком,
Чи бубличком, чи медком,
Чи солодким молочком,
Чи бубличком з медочком.

Чи булками, чи медами,
Чи різками, чи дубцями.

В останньому варіанті з'являється виховний момент. У вигляді жарту дитину переконують у тому, що гостинці треба заслужити. Пізніше це переростає в переконання, що треба заслужити прихильне ставлення навколишніх людей.

Як зазначалось вище, в колісанках виражається ласка і любов до дитини з боку родичів. Це почуття передається за допомогою побутових картинок, де родичі виявляють турботу про дитину. Подібні пісні маленькі за обсягом. Вони дуже прості і легко запам'ятовуються. Тому їх є багато серед записів Донецького Приазов'я. Одна з них була записана ще в 20-х роках студентами Сталінського педтехнікуму [8, с. 84]. Мати обіцяє дати дитині калачі,

Щоб спала
Вдень і вночі.

Сучасний варіант доповнюється побажанням здоров'я:

Щоб голівка не боліла,
А щоб тіло не хиріло.

Турботи про дитину найрізноманітніші. Родичі дбають, щоб їй було що їсти:

А йди люлю, люлю, люлю,
Пішла баба по цибулю,

Дідик пішов по петрушку
Закришити дітям юшку.

Вони піклуються, щоб дитина не пошкодила себе:

Баю, баї, баї, бай,
Не лягай, мале, на край.
Впадеш на долівку
Та заб'єш голівку.
Голівка буде болить
Та й нікому пожалить.
Дбають, щоб у хаті було тепло:
Баю, баю, баю,
Дровець нарубаю.
І в печі натоплю:
Буде тепло в хаті,
Буде дитя спати.

Ця пісня давно відома в Україні. Її було записано в Куп'янському повіті Харківської губернії П.Івановим ще в минулому столітті, про що зазначається в книзі "Український дитячий фольклор" [10, с. 34].

Але є також пісні, в яких дитині зичать не лише фізичного здоров'я та благополуччя, а мріють бачити її добре вихованою і такою, що буде приносити користь суспільству:

Отцю і матці на потіху,
Добрим людям на услугу.

Ця пісня також своїм походженням сягає в давнину. Вона є серед матеріалів П.Чубинського [9, с. 20]. В Донецькому Приазов'ї її заспівала Катерина Іванівна Зима, переселенка з Полтавщини. Як відомо, населення Донецького Приазов'я, як і Донеччини в цілому, складається з переселенців із інших регіонів України. Цей процес розпочався в XVII-XVIII ст. і продовжувався до останніх років радянської влади. Люди приїздили на Донбас в пошуках кращого життя або рятуючись від переслідувань влади, бо тут можна було загубитись у масі приїжджих. Після Другої світової війни сюди було депортовано цілі села з тих територій Західної України, що відійшли до Польщі в результаті післявоєнного розподілу кордонів.

Таким чином, пісенний репертуар Донецького Приазов'я постійно поновлювався новими творами або новими варіантами уже відомих творів.

В пісні, записаній від К.І.Зими, присутній персоніфікований образ сну, який відображає уявлення наших предків про сон не як про фізичний стан людини, а як нав'яаний зовні. Так, в цій пісні сон ходить по долині "в червоненькій жупаніні". Мати закликає його до дитини. "Генетично належачи до міфічних істот, сон та дрімота в колісанках перетворилися на привабливі поетичні образи, наділені людськими якостями" [3, с. 6].

Образи сну та дрімоти присутні й у пісні "Ходе сон коло вікон", яка була записана від Марії Степанівни Бабіної, переселенки з Вінниччини. Близький варіант зустрічаємо серед записів С.Тобілевич [3, с. 206], яка також записувала на Поділлі. В силу історичних обставин пісня потрапила й у Донецьке Приазов'я, збагативши місцевий репертуар. Хоча образ сну був присутній у колискових піснях Донецького Приазов'я і на початку століття:

Ходить котик по болоті,
Носить сон в рукаві.
Носить, носить та й продає,
А нашому Колічки і даром дає [8, с. 85].

Давні містичні уявлення нашого народу знайшли відображення в пісні про три квіточки, що мати принесе дитині. Первинне значення цього образу втрачено. Але залишаються важливими і незмінними побажання дитині. Образ трьох квіточок збагачує поетичну мову пісні:

Ой спи, дитя, до обіду,
Покіль мати з міста прийде
Та принесе три квіточки:
Ой первою зросливаю,
А другу сонливаю,
А третю щасливаю.

Мати, як і в попередніх піснях, зичить дитині не лише фізичного здоров'я, а й

Добрий розум в головоньки,
.....
А в роточок говорушки,
.....
А в рученьки ладусеньки.

Батьки хочуть бачити дитину розумною, що вміє і слово сказати і діло зробити. Останній рядок, якщо його буквально розуміти, означає плескати в долоні, грати в ладки. Ця вправа розвиває руку дитини, що потрібно для будь-якої праці. Отже в цій пісні також знайшли втілення народні уявлення про неподільність добра і праці.

Пісню було записано також від К.І.Зими. Текстуально точно такий же варіант є серед записів А.Метлинського, про що також зазначається в книзі "Український дитячий фольклор" [10, с. 21-22].

За обсягом колискові пісні різні – великі і маленькі. Це залежить від обставин: довго чи скоро засинає дитина. Часто, коли потрібна довга пісня, до короткої додають кілька таких же коротких. "Одноманітністю їх змісту, ладу, ритму і наспіву забезпечується можливість використати кожну пісню, як ланку пісні більшого обсягу, як компонент складного твору" [1, с. 268]. Так, напр., у останній з аналізованих пісень на початку є звернення до котика не полахати дівочок, що в'ють віночок дитині. Нам зустрічався такий сюжет окремо. Існує варіант, в якому ця частина

відсутня, а присутній лише мотив трьох квіток. Цей варіант було записано від Лукер'ї Семенівни Гунько, переселенки із Запорізької області. В інших варіантах три квіточки приносять гулі, що думають, чим дитину годувать.

Колисанки мають на меті приспати дитину. Тому їхній ритм і довжина рядка, який найчастіше складається з 6-8 рядків, визначаються гойданням коліски. "Лад її одноманітний, наспів монотонний, виконується вона тихим соло..." [1, с. 268]. Це дає великі можливості для імпровізації.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що колисанки Донецького Приазов'я мають давню традицію. Але сучасний репертуар різко відрізняється від того, що був у минулому та на початку нашого століття. Вийшли з ужитку пісні, що втратили зв'язок з реальністю, а також ті, що є художньо недосконалими. Значну роль у формуванні репертуару відіграє друкована література. Завдяки переселенцям з інших регіонів України сучасний репертуар Донецького Приазов'я поповнився кращими зразками коліскових пісень, що здавна існували в Україні.

1. *Виноградов Г.С.* Дитячий фольклор і поезія пестування. // Мистецтво. Фольклор. Етнографія. – К., 1947.
2. Дитячий фольклор. – К., 1986.
3. *Довженко Г.В.* Вступ. // Дитячий фольклор. – К., 1986.
4. *Костомаров М.І.* Слов'янська міфологія. – К., 1994
5. Народні пісні в записах Івана Манжури. – К., 1974.
6. Рукописні фонди ІМФЕ. – Фонд 4, од. зб. 143.
7. Рукописні фонди ІМФЕ. – Фонд 1-6, од. зб. 661.
8. Рукописні фонди ІМФЕ. – Фонд 1-6, од. зб. 662.
9. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П.П.Чубинским. – Спб., 1877. – Т.4.
10. Український дитячий фольклор. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962.
11. Українські замовляння. – К., 1993.
12. Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських. – К., 1978.
13. Українські народні пісні в записах С.Тобілевич. – К., 1982.

Стаття надійшла до редколегії 18.11.98.

Summary

The lullabies of Donetsk Pryazovya have an ancient tradition. But the modern repertoire differs from the one, which existed in the 19th – beginning of the 20th cc. The songs have deep relation with reality. The printed literature plays an important role in the creation of the repertoire. The modern repertoire of Donetsk Pryazovya has been replenished by the best specimens of lullabies which existed in Ukraine for ages thanks to the migrants from other regions of Ukraine.

© Т.М.Сабельникова, 1998.